

Fikret S. Hadžić

Štednja i zekat kao izvori finansiranja ekonomskog razvoja muslimanskih zemalja

REZIME

Stabilnost finansijskog sistema predstavlja jedan od preduslova jačanja institucionalne štednje stanovništva čiji rast neposredno doprinosi ekonomskom razvoju društva. Efekat beskamatnog modela i *zekata* na štednju stanovništva može biti pozitivan i razvojno stimulativan. Islamske banke predstavljaju kvalitetan institucionalni kanal za prikupljanje i mobilizaciju štednje stanovništva. Nivo depozita u bilansima Islamskih banaka neposredno zavisi od snage nacionalne privrede, povjerenja u finansijski i bankarski sistem, sklonosti štednji od strane stanovništva i privatnih kompanija, te očekivane stope profita. Muslimanske države, obično se na organizovan način brinu o administriranju *zekata*. Precizno definisana namjena *zekata* isključuje mogućnost njegovog korištenja kao izvora za finansiranje državnih troškova. Obaveznost plaćanja *zekata* pokriva različite vrste imovine i široko polje aktivnosti. On respektuje obim ljudskog rada i napora koji je uložen u proizvodnju, tako da su i stope obračuna različite u zavisnosti od količine rada koji je sadržan u dobrima na koja se *zekat* plaća. Korisnici *zekata* precizno su definisani. Jasno definisani kriteriji izbora korisnika, namjena i transparentnost trošenja, organizovanost prikupljanja, te razvoj svijesti o obavezности «čišćenja svog imetka» neposredno doprinose jačanju povjerenja stanovništva u institucije *zekata* i povećavaju efikasnost njegovog prikupljanja. Ulogu *zekata* kao izvora finansiranja ekonomskog razvoja i borbe protiv siromaštva u savremenim uslovima, ne treba precjenjivati. *Zekat* treba realno cijeniti, posmatrati i prihvatati kao dopunski izvor koji, tek u kombinaciji sa drugim mjerama i izvorima finansiranja, može značajnije doprinijeti ublažavanju socijalnih problema stanovništva ekonomski nerazvijenih muslimanskih zemalja.

Interni izvori finansiranja razvoja u Islamu predstavljaju: štednja, *zekat*, porezi, i drugi izvori (naknada od koncesija, profit javnih preduzeća, unutrašnji javni dug, administrativne takse, finansiranje javnih projekata na bazi učešća, dobrovoljni prilozi i donacije). Cilj ovog rada jeste da ukaže, kako na značaj, tako i na realni razvojni potencijal štednje i *zekata* u finansiranju ekonomskog razvoja Muslimanskih zemalja.

Štednja

Predstavlja najznačajniji interni izvor finansiranja koji potiče od privatnog sektora. Ona bi se mogla definisati kao dohodak umanjen za potrošnju i trošenja na Allahovom putu¹. Štednja stanovništva takođe predstavlja važan resurs Islamskih banaka i jednu od glavnih pogonskih snaga ukupnog ekonomskog rasta. Kod konvencionalnog pristupa ona je u funkciji visine dohotka, kamatne stope i sklonosti stanovništva štednji. Kod donošenja odluke o opredjeljenju za institucionalnu ili vaninstitucionalnu štednju važnu ulogu ima elemenat povjerenja stanovništva u domaći finansijski sistem. Ukoliko je povjerenje na prihvatljivom nivou onda će se stanovništvo opredijeliti za institucionalnu štednju posredstvom banaka, uzajamnih fondova, osiguravajućih ili drugih finansijskih kompanija i institucija. Ako tog povjerenja nema

¹⁸⁷ C.Fisković, nav. djelo, str. 164.

stanovništvo svoja sredstva neće povjeravati finansijskim institucijama, odnosno neće usmjeravati u finansijske kanale (što ne znači da neće štediti). Takav oblik štednje neće moći doprinijeti razvoju finansijskog tržišta, a banke će biti onemogućene u vršenju svoje osnovne posredničke funkcije između finansijski suficitarnih i finansijski deficitarnih segmenata društva. U tom slučaju finansijski sistem gubi svoju važnu razvojnu funkciju.

Zapadni ekonomisti, kada raspravljaju o islamskom ekonomskom sistemu, često ukazuju na “negativan efekat” beskamalnog (interest-free) modela na štednju stanovništva. Naglašava se značaj kamate kao osnovnog stimulansa štednje i ističu negativni efekti *zekata* koji se, u vidu poreza, plaća na štednju. Islamski teoretičari, s druge strane, ističu pozitivne efekte islamskog koncepta vrijednosti na ukupnu štednju stanovništva. U tom kontekstu navode sljedeće faktore :

- umjerenost kao karakteristiku islamskog sistema življenjaⁱⁱ,
- potrošačku korpu muslimana koja je manja od potrošačke korpe zapadnog čovjekaⁱⁱⁱ,
- odvratanje čovjeka od trošenja koje bi ga moglo odvesti u siromaštvo^{iv},
- zahtjev za racionalnim trošenjem, odnosno korištenjem raspoloživih resursa^v i
- pozitivan efekat *zekata* na štednju^{vi}.

Ovaj posljednji faktor predmetom je posebnih rasprava. Jedan od vodećih teoretičara islamske ekonomije Fahim Khan^{vii} pojašnjava zbog čega *zekat* djeluje stimulatивно i na investicije. Islamski ekonomski sistema nameće *zekat* kao svojevrsan porez na štednju po stopi od 2,5% godišnje koji prijeti da je na kraju u potpunosti “istopiti”. Ovakva prijetnja stimulisaće vlasnike štednje da je investiraju uz godišnju dobit koja će biti najmanje na nivou stope *zekata*. Prema tome, zaključuje autor, muslimanu se dozvoljava štednja, a glavni dio svojih ušteda on će morati da investira, da bi zaradio bar prinos kojim će spriječiti iscrpljivanje svoje štednje usljed plaćanja *zekata*.

Islamske banke svojim klijentima nude mogućnost nenamjenskog ili namjenskog deponovanja, odnosno investiranja sredstava. Kao rezultat takvog procesa deponent je u prilici da učestvuje u raspodjeli profita kojeg banka ostvaruje na osnovu ukupnog investicionog portfolia ili srazmjerno učešće u konkretnom namjenskom projektu za koji se klijent opredijeli. Naravno, sve ovo pod uvjetom da je banka ostvarila profit, u suprotnom, klijent će srazmjerno učestvovati u pokriću gubitka kojeg banka ostvari u realizaciji projekata. Islamska banka, po svojoj prirodi, deponentima ne može garantovati da će i koliko profita primiti nakon određenog vremena. Nekada će taj prinos biti iznad prosječne kamatne stope koju isplaćuju konvencionalne banke, dok će drugi put biti ispod tog prosjeka ili ga uopće neće biti. Prema tome, štediša islamskih banaka također mogu biti motivisane očekivanim profitom, međutim veći motiv za njih će biti uvjerenje da svojim finansijskim poslovanjem, pored pomoći onima koji imaju potrebu za korištenjem njihovih finansijskih sredstava, ne čine nešto što je u islamu zabranjeno (*haram*). Također je potrebno navesti i pozitivan efekat koji odsustvo kamate ima na sredstva koja, u osnovi, trebaju biti predmetom investiranja. Eliminisanje kamate omogućiće veće investicije, što opet predstavlja značajan podsticaj ukupnom ekonomskom razvoju.

Sredstva privatnih kompanija također predstavljaju značajan izvor finansiranja. Ona se kao depoziti mogu pojaviti u pasivi islamskih banaka na dva načina: a) kratkoročni (po viđenju ili à

vista), ili b) dugoročni namjenski ili nenamjenski investicioni depoziti. Nivo depozita u bilansima islamskih banaka neposredno zavisi od snage nacionalne privrede, povjerenja u finansijski i bankarski sistem, sklonosti štednji od strane stanovništva i privatnih kompanija, te očekivane stope profita. U islamu postoje i strogo propisana, obavezna ili prisilna (od kojih je najznačajniji *zekat*) i preporučena ili dobrovoljna davanja (dobrovoljni priloz, donacije i *sadaka*).

Javni sektor u islamskom sistemu ima nekoliko značajnih funkcija. Osnovna je da se osigura blagostanje ljudi, što predstavlja i osnovni cilj ekonomskog razvoja u islamu. Islamska država i njen vladar ima osnovnu dužnost i obavezu da svojim stanovnicima osigura najmanje minimalne uvjete života što podrazumijeva iskorjenjivanje siromaštva i zadovoljavanje osnovnih ljudskih potreba. Pored toga, kao i svaka država ona mora osigurati sredstva za podizanje nivoa općeg ljudskog blagostanja. To se, uglavnom, odnosi na razvoj infrastrukture i ljudskih resursa (obrazovanje i zdravstvo), te finansiranje odbrane, unutrašnjeg reda, vladavine zakona i državne administracije. Da bi mogla ispuniti svoju obavezu islamska država mora osigurati odgovarajuće prihode.

Zekat

Predstavlja prvi i najpoznatiji prihod javnog sektora u islamskom sistemu. Ima naglašenu duhovnu (religioznu) i socijalnu funkciju^{viii}. Duhovnu, kojom vjernici "čiste" imetke svoje, a socijalnu u smanjivanju jaza između bogatih i siromašnih. Cilj mu je iskorjenjivanje siromaštva i zadovoljavanje osnovnih ljudskih potreba. U ranim islamskim državama, u vrijeme vladavine Božijeg Poslanika (a.s.) i četvorice pravovjernih *halifa* i njihovih sljedbenika *zekat* je predstavljao glavni javni prihod. Iako kasnije gubi taj značaj, ipak, *zekat* i danas predstavlja jedan od temelja fiskalnog sistema muslimanskih država.

Zekat u osnovi predstavlja porez na imovinu (bogatstvo) koji je svaki imućan stanovnik države-musliman obavezan plaćati. Bogati koji, pomažući sirotinju, praktično pomažu sebi jer će o svom bogatstvu biti pitani na Sudnjem danu. Oni time snaže svoju vjeru (*Iman*) i izvršavaju Božiju zapovjed. Obaveza plaćanja *zekata* strogo je propisana. "*Molitvu obavljajte i zekat dajte...*" (Kur'an 2:43); "*A vi molitvu obavljajte i zekat dajte i Poslaniku poslušni budite da bi vam se ukazala milost.*" (Kur'an 24:56). I u mnogim drugim *ajetima* Kur'ana uz obavezu obavljanja molitve navodi se obaveza davanja *zekata*, (npr. Kur'an 9:18; 9:71; 9:5; 22:41;) ili "*I molitvu obavljajte i zekat dajte, a za dobro koje za sebe pripremite naći ćete nagradu kod Allaha, jer Allah dobro vidi ono što radite*" (Kur'an 2:110); "*Uzmi od dobara njihovih zekat, da ih njime očistiš i blagoslovljenim ih učiniš..*" (Kur'an 9:103); "*a u imecima njihovim bio je udio i za onoga koji prosi i za onoga koji ne prosi*" (Kur'an 51:19) . Štaviše, *zekat* predstavlja jedan od pet stubova islama^{ix}.

Način obračuna, prikupljanja i raspodjele *zekata* definisan je Božijom objavom, što je umnogome olakšalo njegovu kasniju praktičnu primjenu. Ipak još uvijek nije pronađen i primijenjen efikasan mehanizam njegovog prikupljanja^x. Da bi pravilno razumjeli institut *zekata*, značajno je razumijevanje moralnih sklonosti potrošnji. Sa aspekta islamske ekonomske

teorije realan prihod bogatih ne raste samo u cilju njihove lične potrošnje, već i u korist potrošnje njihovih siromašnih susjeda.

Zekat se prikuplja po stopi od 2,5% od vrijednosti materijalnih dobara i bogatstva,^{xi} po stopi od 10-20% od poljoprivrede i po različitoj stopi od stoke kojom čovjek raspolaže. Obavezu plaćanja *zekata* imaju oni koji dostignu *nisab* kao minimalni nivo bogatstva, te kada su ispunjeni drugi propisani uvjeti. *Nisab* za materijalna dobra je vrijednost 85 grama zlata ili 596 grama srebra^{xii}, u poljoprivredi *nisab* iznosi 1000 kilograma proizvoda, dok je za stoku različit u zavisnosti od vrste životinja. Obveznici plaćanja *zekata* su oni koji godinu završe sa *nisabom*, a u poljoprivredi nakon svake žetve u kojoj je dobiven iznos *nisaba*. Pravilo je da se *zekat* plaća na produktivnu imovinu bez razlike da li se koristi ili ne kao i da stopa *zekata* varira u zavisnosti od uloženog rada u proizvodnji roba. Što je uloženo više rada – stopa je niža.

Upravljanje aktivnostima prikupljanja i raspodjele *zekata* različito je organizovano u pojedinim muslimanskim zemljama^{xiii}. U Pakistanu, naprimjer, postoji zakon koji precizno propisuje način njegovog administriranja. Plaćanje *zekata* predstavlja obavezu za sve osim za nemuslimane i nepakistance, vladu i njene institucije, odnosno agencije. Utisak je da se u ovom slučaju radi o organizovanom sistemu sa velikim brojem kako plaćenih službenika, tako i volontera.

U Saudijskoj Arabiji postoji precizna zakonska obaveza plaćanja *zekata* koja se, u početku, odnosila na sve Saudijce (djeca i odrasli), a kasnije i na stanovnike porijeklom iz Bahreina, Kuvajta i Katara. Obveznici plaćanja *zekata* su fizička i pravna lica. Plaća se na imovinu, prinose koji se ostvaruju od te imovine, na kapital kompanija, profit i zaradu, dobit koja se ostvaruje od uvoza, odnosno sve prihode koje fizička i pravna lica ostvaruju od komercijalnih, industrijskih ili proizvodnih aktivnosti. Obveznici plaćanja *zekata* su i sve vrste finansijskih kompanija. Naprimjer, *zekat* se ne plaća na imovinu (nekretnine, oprema, kuće, hoteli i automobili) koju vlasnici nemaju namjeru prodavati. Obveznici *zekata* dostavljaju godišnju prijavu za njegovo plaćanje. Oni koji to propuste učiniti rizikuju da ovlaštena lica samostalno izvrše procjenu njihove imovine i odrede visinu obaveze plaćanja. Interesantno je da uvoznici predstavljaju obveznike plaćanja *zekata* čije su stope različite u zavisnosti od vrste robe koja se uvozi (životinje, voće i povrće, hrana i sl.). Institucija koja se brine o prikupljanju i distribuciji *zekata* (*Directorate General of Zakat & Income Tax*) organizaciono je pozicionirana u okviru Ministarstva finansija^{xiv}.

U Kuvajtu, *zekat* se plaća na dobrovoljnoj osnovi. Ovo pitanje je uređeno zakonom, a institucija koja se o tome brine (*Zakah House*) predstavlja autonomnu vladinu organizaciju u okviru ministarstva vakufa. S obzirom na relativno mali broj korisnika kojima je potrebna pomoć (tek oko 1% stanovništva), te, s druge strane, bogate «obveznike», ova institucija ima sve uvjete za realizaciju svojih brojnih aktivnosti. U Jordanu je prikupljanje *zekata* također organizovano na dobrovoljnoj osnovi. *Zekat-direktorat* funkcioniše u okviru ministarstva vakufa i svoju aktivnost realizuje posredstvom 43 volonterska *zekat-komiteta* koji svojom mrežom pokrivaju sve dijelove zemlje. U Egiptu ne postoji zakon koji reguliše ovu oblast. *Zekat* udruženja se mogu formirati na volonterskoj osnovi u školama, džamijama, fabrikama, selima, kvartovima i sl. Ipak, najznačajnija aktivnost realizuje se posredstvom nekoliko komercijalnih banaka. One formiraju

nezavisne *zekat-fondove* koje realizuju svoje aktivnosti (od pomoći sirotinji, siromašnim studentima, bolnicama i zdravstvenim ustanovama, do podrške izgradnji džamija i organizaciji kurseva učenja stranih jezika).

Prihod od *zekata* će neposredno zavisiti od povjerenja vjernika u poštenje i mudrost organa koji ga prikupljaju. U muslimanskim zemljama su to, često, državni organi u formi različitih komiteta, fondova, agencija ili ureda, često u okviru ministarstva finansija, vjere ili vakufa^{xv}. Oni su odvojeni od državne blagajne i evidencija *zekata* vodi se na posebnim računima. Jasno definisani kriteriji izbora korisnika, namjena i transparentnost trošenja, organizovanost prikupljanja, te razvoj svijesti o obaveznosti «čišćenja svog imetka» neposredno doprinose jačanju povjerenja stanovništva u institucije *zekata* i povećavaju efikasnost njegovog prikupljanja. Prihodi od *zekata* vode se na posebnim računima (pa i u okviru državnog budžeta) kako u cilju osiguranja njihove raspodjele za namjene koje su Šerijatom propisane, tako i zbog zaštite od prekomjernih troškova njegovog administriranja.

Korisnici sredstava *zekata* u Kur'anu su eksplicitno navedeni^{xvi} što otklanja eventualne nedoumice po ovom pitanju. Prema navedenom, sredstva *zekata* mogu biti dodijeljena samo za osam kategorija korisnika:

1. siromasima (*fukara*) – čija je vrijednost imovine ispod vrijednosti određene *nisabom*. To čini grupu stvarne sirotinje kojoj je neophodna tuđa pomoć i koja usljed fizičkih i psihičkih nedostataka, bolesti, starosti i slično nije sposobna da se samostalno izdržava. U ovu grupu se mogu svrstati i osobe koje su ostale bez roditelja ili staratelja ali su nesposobne da same zarađuju, one koje su ostale bez posla ili su kao izbjeglice raseljene ili protjerane,
2. ugroženima (*mesakin*) – ovu grupu također čini sirotinja, kao i u prvoj grupi, s tom razlikom što oni svoju socijalnu situaciju javno ne manifestuju. Pripadnici ove grupe ne prose,
3. službenicima koji su angažovani na poslovima prikupljanja, upravljanja, čuvanja, raspodjele, distribucije i vođenja računovodstva *zekata* (*amilin*) – imaju pravo na odgovarajuću naknadu za rad na navedenim poslovima. Naknada se isplaćuje iz sredstava *zekata*, s tim da se vodi računa da ti troškovi budu što manji,
4. onima čija srca treba izmiriti (*mu'ellefetu-l-kulub*) – u stara vremena ovo se posebno odnosilo na one koji su prihvatili islam, ali su zbog toga bivali protjerani ili obespravljani, ostajali bi bez svoje imovine i uvjeta za život. Takva pomoć bi jačala njihovu vjeru (*iman*) i pomagala im da prežive. U našim savremenim uvjetima ovo bi se moglo primijeniti na pomoć izbjeglicama koje se vraćaju na svoja ognjišta. Pomoć bi se mogla davati kako muslimanima tako i nemuslimanima, posebno u etnički miješanim sredinama. To bi moglo doprinijeti jačanju njihovog međusobnog povjerenja i tolerancije,

5. robovima i zarobljenicima (*al-rikab*) – u cilju njihovog oslobađanja. Svojevremeno se koristilo za otkup iz ropstva plaćanjem određene sume novca ili za oslobađanje iz zarobljeništva,
6. dužnicima ili prezaduženima (*al-garimin*) – korisnici iz ove kategorije su osobe koje su u dugovima i koje te dugove ne mogu vratiti, odnosno koje bi vraćanjem dugova mogle ostati bez imovine koja bi bila manja od *nisaba*. U ovom slučaju se ne bi cijenilo da li se radi o osobama koje su trenutno siromašne, pod uvjetom da nisu zapale u dugove na osnovu poroka ili ilegalnih aktivnosti,
7. onima koji su na Allahovom putu (*fi-sebilil-Allah*) – ranije se koristilo za pokriće troškova opremanja ili izdržavanja vojske. Ovaj pojam se različito i fleksibilno tumači. Ovoj grupi korisnika pripadaju učenici i studenti koji nemaju sredstava za školovanje, koji izučavaju islam, bave se pisanjem i publikovanjem literature u cilju promocije islama, kao i putnici na *hadždž*,
8. putnicima namjernicima (*ibnu-s-l-sebil*) – koji putuju iz grada u grad, bez razlike na njihovo imovno stanje, jer se smatra da putovanja predstavljaju vanredan i veliki trošak.

Ipak, konkretna raspodjela sredstava *zekata* različita je u različitim muslimanskim zemljama. Naprimjer, u Pakistanu je u 2000-01. godini u *Fond zekata* prikupljeno oko pet milijardi pakistanskih rijala^{xvii} (Rps.). Oko dva miliona korisnika primila su pomoć iz Fonda. Sredstva su usmjerena sljedećim grupama korisnika :

- mjesečna pomoć u izdržavanju sirotinje (66,7%),
- pomoć u vidu stipendija siromašnim studentima (17,9%),
- urgentna pomoć u slučajevima prirodnih nesreća (5,9%),
- plaćanje zdravstvenih i hiruških usluga sirotinje (4,1%),
- jednokratna pomoć sirotinji (2,7%) i
- jednokratna pomoć siromašnim djevojkama prilikom udaje (2,7%)^{xviii}.

Sa aspekta razvoja postavlja se pitanje koliki je značaj *zekata* kao izvora finansiranja. Analize potencijalnih prihoda od *zekata* ukazuju na to da on može biti značajan izvor prihoda u javnom sektor^{xix}. S druge strane postoje i studije koje ukazuju na prilično skromne rezultate u prikupljanju *zekata* u različitim zemljama^{xx}. Treba navesti da se u ovom slučaju radi o zvaničnim podacima institucionalno prikupljenog *zekata* i pri tome ne treba zaboraviti da dio stanovništva koristi vlastite, a ne vladine, bankarske ili neke druge organizovane kanale njegove distribuciji. Struktura izvora potencijalnih prihoda od *zekata* različita je u različitim zemljama i neposredno zavisi od ekonomske strukture zemlje i finansijske snage njenih stanovnika. Tako, npr., u Siriji procijenjeni potencijalni prihodi od *zekata* potječu od poljoprivrednih aktivnosti (16%), a ostatak (84%) potječe od nepoljoprivrednih aktivnosti i to: 27% od trgovačkih, 10% od domaće novčane štednje, 36% od industrijskih aktivnosti i 11% od prihoda po osnovu rada. U Sudanu je situacija drugačija. Oko 62% potencijalnog *zekata* potječe od poljoprivrednih aktivnosti, dok ostatak: 4% od trgovine, 9% od domaće novčane štednje, 25% od novčane štednje njegovih rezidenata u inozemstvu^{xxi}.

Savremene rasprave o *zekatu* usmjeravaju se ka analizi njegove djelotvornosti. Da li je njegova osnovna funkcija da privremeno ublaži patnje siromašnih, odnosno jednokratno i privremeno ublaži njihov težak socijalni položaj ili da se sredstva *zekata* iskoriste za osposobljavanje siromašnih za samostalno privređivanje, odnosno samoizdržavanje?^{xxii} Ukoliko posmatramo sa čisto socijalnog aspekta, onda je funkcija *zekata* zadovoljena i u jednom i u drugom slučaju podjednako. Međutim, socijalno-razvojni aspekt će preferirati primjenu drugog koncepta. Izbalansiranost oba pristupa u zavisnosti od stanja socijalne potrebe siromašnog stanovništva svake pojedine zemlje, te raspoloživih sredstava za navedene namjene, moglo bi predstavljati prihvatljivo rješenje. Prihvatanje takvog koncepta značilo bi i revidiranje dosadašnjeg pristupa jednokratnog i privremenog ublažavanja problema siromaštva. Dalje, postavilo bi se pitanje ko bi bili korisnici navedenih sredstava? Oni bi se morali tražiti u nekoj od ranije navedenih grupa korisnika sredstava *zekata*. Finansiranje drugih (potencijalnih malih poduzetnika) bilo bi u suprotnosti samoj prirodi *zekata* i onome što je propisano^{xxiii}.

Ekonomski i socijalni efekti *zekata*, ipak, mogu biti značajna podrška u realizaciji programa borbe protiv siromaštva u muslimanskim zemljama. Već smo naveli da značajan broj stanovništva muslimanskih zemalja živi na rubu ili ispod granice siromaštva^{xxiv}. U takvim uvjetima stanovništvo nije u mogućnosti zadovoljiti ni osnovne ljudske potrebe (dovoljno hrane i vode za piće), a da se ne govori o zdravstvenoj zaštiti i obrazovanju. Siromaštvo je, u pravilu, veće kod seoskog nego kod urbanog stanovništva, kao i kod domaćinstava kod kojih «glavu» porodice čine nekvalifikovani poljoprivredni radnici. Navedenim socijalnim kategorijama primljena sredstva *zekata* svakako da mogu biti jako dragocjena.

Na kraju treba istaći da je stvarna uloga *zekata* u rješavanju socijalnih problema u muslimanskim zemljama još uvijek prilično ograničena^{xxv}. Ukoliko se uzme primjer Pakistana kao zemlje čije iskustvo “pokazuje ohrabrujuće rezultate u mobiliziranju resursa u javnom sektoru radi iskorjenjivanja siromaštva i zadovoljavanju osnovnih potreba ugroženog sloja stanovništva”^{xxvi} može se vidjeti da su sredstva *zekata* apsolutno nedovoljna za postizanje značajnijih rezultata u iskorjenjivanju siromaštva^{xxvii}. U tom smislu ulogu *zekata* ne treba precjenjivati. Treba ga realno posmatrati i prihvatati kao dopunski izvor finansiranja koji tek u kombinaciji sa drugim mjerama može doprinijeti ublažavanju siromaštva i socijalnih problema nerazvijenih muslimanskih zemalja.